

Zlínská experimentální laboratoř školního filmu Jaroslava Novotného v letech 1932–1939 aneb Kapitola z historie pohyblivých obrazů ve školní výuce*

Pavλίna Vogelová

ZLÍN EXPERIMENTAL LABORATORY OF SCHOOL FILM BY JAROSLAV NOVOTNÝ IN THE YEARS 1932–1939. A CHAPTER ON THE HISTORY OF MOVING IMAGES IN SCHOOL INSTRUCTION

The phenomenon of the experimental laboratory of school film by Jaroslav Novotný in conditions specific to the city of Zlín in the years 1932–1939 reveals an ambitious project on promoting the importance of school instruction through film. This study deals with the Zlín conditions for the realization of school film and the ambitions of Jaroslav Novotný in the process of introducing the ideal model of film as a school aid.

KEYWORDS:

Kudlov film studios; Masaryk Experimental Burgher School in Zlín; Jaroslav Novotný; Stanislav Vrána; school film; Zlín

„Obraz filmový, coby spojnice obrazu jako názoru, děje jako psychologického momentu a zraku jako nejúčinnějšího smyslového činitele, disponuje vlastnostmi nedokonalejší názorné pomůcky.“ (Antonín Dohnal, 1939)¹

Fenomén experimentální laboratoře školního filmu Jaroslava Novotného (1903–1976) ve specifických zlínských podmínkách v letech 1932–1939 představuje komorní, přesto velkorosý projekt ideálního modelu školní výuky filmem, aplikovatelný na širokou škálu školních předmětů. Na pozadí ambic průkopníka školního filmu Jaroslava Novotného, v profesní kumulaci pedagoga, fotografa, režiséra, kameramana, producenta, distributora i propagátora v jedné osobě, rozkryjeme komplexnost systému tehdejších zlínských podmínek pro výrobu, distribuci, půjčovnu a propagaci školních filmů paralelně s jejich bezprostřední aplikací ve škole. Na rozdíl od Lucie Česálkové, která se ve svých studiích zabývá spíše institucionálním rámcem a podmínkami meziválečného Československa pro uvádění školního filmu do výuky, jakož i polemikou, zda a do jaké míry byly tehdejší školní filmy opravdu adekvátní a přínosnou vzdělávací pomůckou,² můj příspěvek se věnuje lokálním mikrodějinám experimentálního,

* Text vznikl za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2019–2023/12.III.b, 00023272).

1 Antonín DOHNAL, *Pedagogika školní filmu*, Praha 1939, s. 12.

2 Viz Lucie ČESÁLKOVÁ, *Film před tabulí. Idea školního filmu v prvorepublikovém Československu*, dizertační práce, Ústav filmu a audiovizuální kultury FF MU, Brno 2009; TÁŽ, *Film*

průkopnického počátku hledání možných vhodných forem filmu pro školní výuku. Jedním z jejich nejvýraznějších aktérů byl bezpochyby Jaroslav Novotný. Dělo se tak díky jeho svérázně povaze, ambicím a až posedlosti zkoumáním filmového obrazu z pozice učitele a experimentujícího filmaře spolu se souhrou mimořádně specifických podmínek ve Zlíně. Přispěl k tomu i fakt, že zlínská Masarykova pokusná škola měšťanská byla tehdy zapojena spolu s několika dalšími školami do testování nových didaktických praktik.³ K meziválečným reformám školství a podmínkám pro zavádění nových didaktických přístupů se v obecnější rovině vztahuje studie Tomáše Kaspera a Dany Kasperové, postavená na modelovém příkladu zlínského školství.⁴

Ve zpětném zrcadle odráží tento počín Baťovu reformu Zlína po první světové válce, vztahy mezi samotným městem a Tomášem Baťou (1876–1932) a posléze Janem Antonínem Baťou (1898–1965) s důrazem, mimo jiné, na vzdělanost a podporu školství jak v komplexním podnikovém vzdělávacím systému firmy Baťa, tak velkorysým vkladem firmy do ostatních zlínských škol, včetně Masarykovy pokusné školy měšťanské, která díky řediteli školy Stanislavu Vránovi (1888–1966) a iniciátorovi Jaroslavu Novotnému sehrála v průkopnických počátcích školních filmů v Československu důležitou roli.⁵

Zaměříme se na mikrodějiny, na podněty ze strany školy, podporující výuku filmem, a ozřejmíme síť sociálních, normativních a strukturálních vlivů, které umožnily vybudovat ve zlínských ateliérech experimentální laboratoř školních filmů s bezprostřední přímou aplikací filmu do vyučování, coby model rozhraní mezi racionalizací a předvídatelností účinku filmového obrazu. Tento vhled je zahájen příchodem Jaroslava Novotného do Zlína v roce 1932 a ukončen rokem 1939 v souvislosti se začínající druhou světovou válkou, s emigrací Jana Antonína Bati a přebráním Baťových filmových ateliérů na Kudlově Českomoravskou společností pro úzký film (Böhmisch-mährische Schmalfilmgesellschaft), která se zaměřovala na výrobu krátkých propagačních filmů a kopírování úzkých 16mm filmů pro berlínské dceřiné společnosti Degeto a Descheg. Ty náležely k filmové společnosti Tobis Filmkunst GmbH, jež během druhé světové války fungovala jako německý monopolní výrobce a distributor úzkých filmů. Ve Zlíně se v jejich díkci vyráběly kopie nacistických žurnálů a filmů pro kina na frontě.⁶ Propojené soukolí výjimečných podmínek Masarykovy

v rukou učitelů a vědců: myšlenka vzdělávat filmem v prvorepublikovém Československu, in: Magdalena Šustová (ed.), *Názorné vyučování a škola. Historický vývoj a současné trendy používání didaktických pomůcek*, Praha 2013, s. 141–148.

3 Pavlína VOGELOVÁ, *Od Bati ke školnímu filmu Jaroslava Novotného. Průnik obchodní strategie firmy Baťa se vzdělávacím potenciálem filmu 20.–40. let ve Zlíně*, diplomová práce, Ústav filmu a audiovizuální kultury FF MU, Brno 2010, a taktéž osobní rozhovory autorky tohoto textu se synem Jaroslava Novotného Jiřím Novotným v letech 2005–2009.

4 Tomáš KASPER — Dana KASPEROVÁ, „Nová škola“ v meziválečném Československu ve Zlíně, Praha 2020.

5 Jaroslav WICHEREK, *Školy a vzdělávací činnosti na Zlínsku ve dvacátých a třicátých letech 20. století*, Acta musealia. Supplementa 2005/1, Zlín 2005, s. 309.

6 Kurt LASER, „Jud Süß“ Gleichzeitig in 26 Berliner Kinos, *Berlinische Monatsschrift* 9, 2000, č. 9, s. 167–176. Taktéž Elmar KLOS, *Kronika kudlovské stodoly*, in: Elmar Klos — Hana

pokusné školy měšťanské, pedagogických a filmařských vizí Jaroslava Novotného a velkorysé finanční, materiální i odborné podpory Baťova koncernu a jeho filmových ateliérů otevírá mikroprostor pro interdisciplinární perspektivy didaktické opodstatněnosti filmového obrazu ve školní výuce i v době současné mediální a technologické akcelerace.

MASARYKOVA POKUSNÁ ŠKOLA MĚŠŤANSKÁ A CESTA K EXPERIMENTÁLNÍ VÝUCE FILMEM

Na základě výzvy o školské reformě, zveřejněné Ministerstvem školství a národní osvěty, bylo možné k začátku školního roku 1929/1930 otevřít v Československu několik pokusných škol.⁷ Jednou z nich byla Masarykova pokusná škola měšťanská ve Zlíně,⁸ která se jako jedna z prvních reformních škol v Československu zaměřila na testování diferencovaného školského systému a zavádění nových metod do výuky. Záměrem pokusných škol bylo zefektivnění pedagogických i didaktických přístupů a testování dosud neschválených učebních pomůcek do výuky. Prioritou bylo názorné vyučování; zlínská škola mohla stavět na bohatých zahraničních zkušenostech Stanislava Vrány, významného pedagoga, propagátora nových učebních forem a následně ředitele zlínské pokusné školy.⁹

Vlastní výrobě školních filmů ve Zlíně předcházelo „přípravné“ období — v souladu s tehdejšími usneseními Ministerstva školství a národní osvěty, podle něhož i pro tento typ školy platila povinnost organizovat spolu s majiteli kin povinná školní představení coby součást školních osnov. Primárně byla raná československá produkce školních filmů, respektive spíše filmů osvětových, naučných, kulturních, instruktivních, reklamních, cestopisných, průmyslových či zpravodajských, zajišťována pražským Masarykovým lidovýchovným ústavem a Státním diapozitivovým a filmovým ústavem.¹⁰ Na vhodnost dramaturgie školních filmových představení dohlížely okresní a městské osvětové sbory a spolky. Kvalitních filmů byl však nedostatek. Běžná filmová představení pro školy stavěla na osvětových nebo popularizačních

Pinkavová (edd.), *Historie gottwaldovského filmového studia v pohledu pamětníků, očima současníků a v dokumentech*, Praha 1984, s. 14–15.

7 Jednání o školské reformě a ustanovení pokusných škol intenzivně probíhalo v průběhu roku 1928; současně byla ustanovena i reformní komise. Jednotlivé školy podávaly své žádosti o statut pokusné školy do 1. 3. 1929, definitivní rozhodnutí vydalo MŠANO až v srpnu 1929. Ve školním roce 1929/1930 byly otevřeny pokusné školy ve Zlíně, Humpolci a v Praze — Michli, Nuslích a Hostivaři. Růžena VÁŇOVÁ, *Československé školství ve 30. letech (Příhodovská reforma)*, Praha 1995, s. 21–27.

8 Masarykova pokusná škola měšťanská ve Zlíně byla založena v roce 1928.

9 SOkA Zlín — Klečůvka, f. Sšk Masarykovy pokusné měšťanské školy Zlín, inv. č. 449-1, Kronika Masarykovy pokusné měšťanské školy Zlín 1929–1939.

10 Filmové médium spadalo pod správu tehdejšího Poradního sboru pro kinematografii (vznikl v roce 1919) při Ministerstvu vnitra a Svazu osvětovém (založeném roku 1906), roku 1925 přejmenovaném na Masarykův lidovýchovný ústav při Ministerstvu školství a národní osvěty.

filmech a na závěr byla pro zpestření doplňována krátkými komedii nebo groteskami. Někdy byly uváděny i celovečerní hrané filmy. Jelikož většinou programy pro školy nebyly připravovány pedagogy, ale samotnými kinaři, nepředstavovaly pro školy z odborného nebo vzdělávacího hlediska žádný zvláštní přínos. Aby se zaplnil a zaplatil sál kina, projekce se povinně zúčastňovali žáci různého věku s rozdílnou diváckou zkušeností.¹¹ Přesně na tento chybný princip uvádění filmu ve vzdělávacím systému, stírající veškeré pedagogické, metodické a výchovné zřetele, reagovali Jaroslav Novotný a Stanislav Vrána, když promýšleli strategii pro vlastní smysluplnou realizaci využití filmu ve škole, a hlavně při vlastní výuce.

Samotné zavedení školního filmu do českých škol přišlo dle Novotného oproti mnoha progresivnějším státům opožděně. Jaroslav Novotný komentoval stav v roce 1937, tedy po oficiálním uznání filmu coby školní pomůcky, těmito slovy: „Kdyby nebyl film znám již padesát let a vynalezl by jej někdo teprve nyní, jistě by se mu dostalo čestného uznání všech ministrů školství celého světa a film by byl povinně zaveden jako vyučovací pomůcka do všech škol. Ale za těch 50 let nanoslo se na film tolik nevychovanosti, že dalo mnoho práce, než byl opět objeven jako nad jiné vhodný prostředek výchovný a než mu byla po náležitém očištění upravena cesta do škol.“¹²

S otevřením Masarykovy pokusné školy měšťanské a vybudováním podmínek pro vlastní školní filmová představení v aule školy si pedagogové brzy prosadili vlastní sestavování programů přímo v prostorách školy. Zpočátku využívali archiv Masarykova lidovýchovného ústavu nebo Státního diapozitivového a filmového ústavu v Praze, z vlastního zájmu si ale rychle vybudovali svou vlastní filmotéku. Filmová představení v rámci vyučování byla povinná a ve zlínské pokusné škole byly zavedeny dva pravidelné cykly filmových projekcí. Jeden představoval produkci celovečerních hraných filmů, druhý byl sestaven z kulturních pořadů a přizpůsobován různým věkovým skupinám žáků. Především práce s kulturními filmy představovala počátek formování budoucích školních filmů využívaných přímo ve výuce. Mezi promítanými filmy figurovaly například tituly *Karel Havlíček Borovský* (Svatopluk Innemann, 1931), *Mizející svět* (Vladimír Úlehla, 1932), *Zem spieva* (Karel Plicka, 1933), *Don Quichotte* (Georg Wilhelm Pabst, 1933), *T. G. Masaryk* (Jaroslav Novotný, 1937) a další. Filmové projekce často doplňovaly přednášky o Thomasi Alva Edisonovi; Stanislav Vrána přednášel o světelných obrazech, rozhlase nebo pohyblivých diagramech, hostující Bohuslav Markalous hovořil o významu zrakové výchovy a funkcí obrazů, Antonín Vašíček zasvěcoval do problematiky snímací a promítací techniky pro úzký film ve školách.¹³ Kombinace týmu mimořádně kvalitních pedagogů zlínských škol, zájmu a přístupu Masarykovy pokusné školy měšťanské, filmového zázemí a podpory ze strany Baťova podniku představovala ideální podmínky pro realizaci vlastních filmů na míru didaktickým potřebám.

11 Miroslav NĚMEČEK, *Kapitolky z dějin českého školního filmu*, Praha 1980, s. 10–11.

12 Jaroslav NOVOTNÝ, *Idea československého školního filmu*, *Kinoamatér* 2, 1937, č. 1, s. 17–19, zde s. 17.

13 SOkA Zlín — Klečůvka, f. Sšk Masarykovy pokusné měšťanské školy Zlín, inv. č. 449-1, *Kronika Masarykovy pokusné měšťanské školy Zlín 1929–1939*.

Jednou z hlavních priorit ředitele školy Stanislava Vrány byla kromě vlastní výuky mediální gramotnost žáků. Už v roce 1930, ještě před příchodem Jaroslava Novotného do Zlína, požádal Vrána Ředitelství pošt a telegrafů o bezplatné povolení k zavedení rádiové přijímací stanice Telefunken pro školní účely. Prosadil vybavení školy školním rozhlasem a zahájil každodenní ranní a odpolední školní vysílací bloky.¹⁴ Ranní zpravodajství vysílané těsně před zahájením vyučování podávalo informace o významných výročích a důležitých zprávách z domova i ze světa. Zakončeno bylo blokem klasické hudby, uvádějícím díla českých i zahraničních skladatelů, provázená krátkým výkladem a rozborem. Odpolední rozhlasové relace po skončení vyučování si žáci zajišťovali sami. Mezi pořady byl například kurz Morseovy abecedy, dále soutěže, reportáže a příspěvky navázané na školní předměty a další zájmy dětí. Zcela přirozenou cestou se tímto způsobem formovalo, motivovalo, a především kultivovalo estetické vnímání žáků. Rozhlas a záhy též film se vedle výuky staly nedílnou a pravidelnou součástí každodenního života školy.¹⁵ Je zde patrná inspirace programem rozhlasového vysílání uváděným ve firmě Baťa, který pravidelně od 6.30 do 6.45 hodin ráno zahajoval „[...] rytmickým pochodem hraným z gramodesky. V devět hodin ráno se během dopolední přestávky vysílal ústřední asi desetiminutový pořad, který se skládal z krátkého hudebního úvodu, zpráv z dění v Baťových závodech a ve městě, následovala výchovná hesla a nakonec přednáška o organizačních, etických a jiných problémech práce v továrně.“¹⁶

Stanislav Vrána získal cenné pedagogické zkušenosti na svých zahraničních cestách po Anglii, USA, Polsku, Švýcarsku, Rakousku, Itálii a Francii. Jednou z nich byla studijní cesta po Spojených státech v roce 1934, během které měl příležitost prezentovat a propagovat na amerických školách vlastní práci. Přivezl s sebou dva filmy natočené Jaroslavem Novotným, a to *Jak žijeme a pracujeme na Masarykově pokusné škole měšťanské* (1934) a *Naše děti* (1934), vycházející ze školního prostředí Masarykovy pokusné školy měšťanské ve Zlíně, a uspěl.¹⁷ Byly to časově reportáže z dvouletého působení Novotného na Masarykově pokusné škole měšťanské o systému, aktivitách, přístupech a metodách experimentální výuky v pokusné škole. Vránovy mise v USA byly úspěšné a vedly ke zintenzivnění práce na školních filmech ve Zlíně. Jaroslav Novotný vypracoval podrobný návrh koncepce využití filmu ve vyučování, se kterým zaujal jak ředitele školy, tak Jana Antonína Baťu. Byl to zásadní impuls pro spuštění komplexního ambiciózního systému výroby, produkce, distribuce, osvěty a uvádění školních filmů do výuky na jednom

14 Tamtéž. Taktéž dopis se žádostí Stanislava Vrány ze dne 24. února 1930 adresovaný řediteli pošt a telegrafů v Brně. Tamtéž, inv. č. 457, Vznik, organizace a hospodářská činnost školy.

15 Stanislav VRÁNA, *Základy nové školy. Výsledky práce českých pokusných škol*, Brno 1946, s. 133–134.

16 Petr SZCZEPANIK, *Mediální výstavba „ideálního průmyslového města“*. *Síť médií v Baťově Zlíně 30. let*, in: Pavel Skopal (ed.), *Kinematografie a město. Studie z dějin lokální filmové kultury*, Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Řada filmologická 2, Brno 2005, s. 23–66, zde s. 37.

17 Jiří STEJSKAL, *Zlínská filmová výroba. Vznik a činnost do roku 1945*, Brno 1972, s. 24.

místě.¹⁸ V té souvislosti byl v únoru 1934 ve škole oficiálně ustanoven i vlastní poradní sbor pro školní kinematografii. Členy byli Jaroslav Novotný, Stanislav Vrána, Josef Kurfürst z Masarykovy pokusné školy měšťanské, ale i pedagogové z dalších zlínských škol, kteří se o film a světelné obrazy zajímali. Sestavili plán pro natáčení didaktických filmů a odstartovali přímou spolupráci s firmou Baťa.¹⁹

Od roku 1934 uvolnil Stanislav Vrána Jaroslava Novotného z běžné výuky ve škole a pověřil jej komplexní prací v oblasti školního filmu a vedením příprav pro zavedení filmu do výuky. V roce 1935 se Novotný stal i řádným zaměstnancem filmového oddělení firmy Baťa se zaměřením na výrobu 16mm školních a propagačních filmů. Ve škole se však nadále věnoval praktickému zavádění filmu do výuky, testování vyrobených filmů i supervizi nad školní filmotékou.²⁰

Z iniciativy Jaroslava Novotného byly od školního roku 1935/1936 původní celoškolní projekce nahrazeny pravidelným specifickým filmovým týdeníkem *Okénko do světa*. Býval uváděn pravidelně jednou týdně v aule školy. Přidanou hodnotou těchto projekcí byla dobrovolná, ale aktivní tvůrčí spolupráce žáků a pedagogů, kteří během vyučování napříč všemi předměty shromažďovali zajímavé materiály a sestavovali různorodá tematická obrazová pásma zábavného i poučného charakteru o aktuálních událostech ve škole, ve městě nebo ve společnosti. Projekce zahrnovaly pestrou mozaiku o objevech a vynálezech, umění, cestování, historii, politice; nechyběly podněty pro vlastní aktivity dětí, agitky na veřejně prospěšné činnosti a podobně. Jedno celé pásmo bylo například věnováno Edvardu Benešovi nebo T. G. Masarykovi.²¹ Žáci k sestavení pásma využívali fotografií, obrázků, výstřižků, pohlednic a textových aktualit, které pak promítali epidiaskopem. Tuto světelnou projekci pravidelně doplňoval poučný nebo zábavný film. Aktivity na přípravě žurnálu byly ze strany žáků dobrovolné, ale jak dokazují údaje o průměrné návštěvě 700–800 diváků, pro žáky byly tyto projekce zřejmě atraktivní. Školní žurnál *Okénko do světa* byl ve škole uváděn do roku 1939.²²

Pro takto zaměřenou školu byla důležitá školní knihovna a filmotéka. Zlínská škola si od začátku svého působení budovala základní fond školní filmotéky, ve velkém nakupovala diapozitivy a dostupné osvětové, popularizační a dokumentární filmy z domácích i zahraničních produkcí. Novotný, který měl filmotéku ve své gesci, se zaměřil i na strategii půjčování a kopírování, především pak na vlastní adaptaci a kompilaci filmů, přizpůsobovaných na míru pro výukové účely i pro přípravu filmových žurnálů. Vedle toho se rozbíhala i Novotného vlastní tvorba školních filmů.²³ V roce 1936 čítal rozsah školního obrazového archivu několik tisíc

18 Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně (dále MJVM), f. Pozůstalost Jaroslava Novotného, č. 35 — Školní film — metodika.

19 SOkA Zlín — Klečůvka, f. Sšk Masarykovy pokusné měšťanské školy Zlín, inv. č. 449-1, Kronika Masarykovy pokusné měšťanské školy Zlín 1929–1939.

20 Tamtéž.

21 MJVM, f. Jaroslav Novotný, kr. 16, Okno do světa.

22 Josef CÍSAŘ — Stanislav VRÁNA, *Deset let pokusné práce na měšťanských školách ve Zlíně*, Zlín 1939, s. 134–135; S. VRÁNA, *Základy*, s. 362–363.

23 J. CÍSAŘ — S. VRÁNA, *Deset let*.

diapozitivů a šedesát školních filmů, které si škola obstarávala za finančního příspěví firmy Baťa.²⁴

Filmotéka školy fungovala od roku 1932 také jako půjčovna. Nejprve spíše na soukromé bázi, od 1. března 1936 pak oficiálně pro všechny školy.²⁵ Filmy se se zájmem promítaly ve školách obecných, měšťanských, na reálných gymnáziích, obchodních akademiích, učitelských ústavech, ale i na rodičovských schůzkách. Stupňující se požadavky na půjčování školních filmů vyústily ještě v roce 1937 ve spolupráci mezi Masarykovou měšťanskou pokusnou školou ve Zlíně, Filmovým ateliérem Baťa, brněnskou Společností pro vědeckou kinematografii a brněnskou pobočkou Dorostu Československého Červeného kříže. Československý Červený kříž, který taktéž disponoval rozsáhlou filmotékou, následně k 1. červnu 1937 zlínskou filmotéku Masarykovy pokusné školy měšťanské převzal. Hlavním důvodem pro předání filmotéky byl nedostatek personální kapacity a raketový nárůst zájmu. Za říšského protektorátu byl Dorost Československého Červeného kříže zakázán a zrušen. Zůstala pouze pražská ústřední půjčovna při Státním diapozitivovém a filmovém ústavu v Praze. Zlínský BAPOZ (Baťovy pomocné závody Zlín) filmy ze své produkce dále již pouze prodával.²⁶

Masarykova pokusná škola měšťanská měla pro výuku prostřednictvím filmu technické vybavení na profesionální úrovni. Disponovala dvoranou auly pro 1000 dětí, kde se odehrávaly legendární projekce Filmového okénka a další hromadná školní představení, dále pak speciálním promítacím sálem s kapacitou 90 míst určeným pro odborné přednášky. Promítat bylo možné i ve všech odborných učebnách. Hned od počátku své existence byla škola vybavena vlastní filmovou projekční aparaturou pro 35mm film, epidiaskopy na promítání diapozitivů, dvěma velkými projekčními přístroji a několika menšími přenosnými a hlavně bezpečnými 16mm projektory pro využití v jednotlivých třídách.²⁷ Technické zázemí Novotný koordinoval s brněnským výrobcem filmové techniky Jindřichem Suchánkem, který pro školy sestavil jednoduchý a bezpečný model 16mm filmového projektoru.²⁸

JAROSLAV NOVOTNÝ

Od začátku své pedagogické kariéry stavěl Jaroslav Novotný školní výuku na bohaté aplikaci světelných a pohyblivých obrazů. Na svém prvním působišti, na základní škole ve Slaném, se jeho experimentování s alternativními obrazovými formami ve

24 SOkA Zlín — Klečůvka, f. Sšk Masarykovy pokusné měšťanské školy Zlín, inv. č. 449-1, Kronika Masarykovy pokusné měšťanské školy Zlín 1929–1939.

25 Jak již bylo výše řečeno, Jaroslav Novotný filmy bezprostředně zpřístupňoval a půjčoval po své linii již od svého příchodu do Zlína.

26 Jaroslav NOVOTNÝ, *Rok československého školního filmu*, Objektív (příloha časopisu Tvořivá škola) 13, 1937, č. 1, s. 66–67.

27 SOkA Zlín — Klečůvka, f. Sšk Masarykovy pokusné měšťanské školy Zlín, inv. č. 449-1, Kronika Masarykovy pokusné měšťanské školy Zlín 1929–1939.

28 J. NOVOTNÝ, *Idea*, s. 17–19.

výuce nesetkalo s pochopením. Proto v roce 1932 rád přijal nabídku Stanislava Vrány a nastoupil jako pedagog na Masarykovu pokusnou školu měšťanskou ve Zlíně. Učil především dějepis, zeměpis, matematiku, kreslení a ruční práce.

Důležitou roli v počátcích Novotného průkopnické práce na školních filmech sehrála aktivní průprava v Exkursním svazu českého učitelstva, zřízeném pod hlavičkou Ministerstva školství a národní osvěty. Tento svaz podporoval sebevzdělávání učitelů formou zahraničních studijních cest a Novotný se ujal jejich organizace. Učitelé si pronajímali lodě prostřednictvím německé dopravní společnosti v Hamburku, podnikali okružní cesty po Středozezemním moři, plavili se přes fjordy nebo využívali síť západoevropských říčních kanálů. Během těchto výprav Jaroslav Novotný intenzivně fotografoval a filmoval, následně upravoval, stříhal, koloroval, ale hlavně vyráběl vlastní obrazové pomůcky, které využíval ve výuce. Novotný si plně uvědomoval i význam vizuální gramotnosti svých kolegů, nabádal je k využívání fotografie jako základu a můstku k filmu. Ve škole Jaroslav Novotný vedl tímto směrem i žáky ve fotografickém a filmovém kroužku. Mezi jeho žáky patřil například i Antonín Horák (1918–2004), později významný zlínský fotograf a kameraman.²⁹

Hlavním informačním portálem o dění v oblasti školních filmů byly odborné časopisy. Sám Jaroslav Novotný založil a vydával v letech 1936 až 1942 časopis *Objektiv* (Časopis pro obraz, fotografii, diapositiv a film v praxi školy a lidovýchovy). Až do roku 1939 vycházel jako příloha časopisu *Tvořivá škola*, poté ve změněné podobě jako samostatné periodikum. Časopis se zabýval historickou a dobovou teoretickou rovinou školního filmu, poskytoval informace o nových školních, ale i kulturních a osvětových filmech. Seznamoval se základy filmařského řemesla, a to počínaje psaním námětů a scénářů (především pro školní filmy) až po principy snímání, titulkování, animace nebo laboratorního zpracování.³⁰ Z dnešního pohledu představuje časopis *Objektiv* důležitý zdroj informací pro rekonstrukci dobového diskurzu o české školní kinematografii. Podchycuje informace o institucích a osobnostech formujících vývoj vzdělávání filmem ve třicátých letech. Vedle praktického kontextu uváděním filmů do školní praxe podává leckdy jediné svědectví o vizuální podobě některých nenávratně zmizelých nebo zničených filmech. Nutno doplnit, že školnímu, výchovnému či osvětovému filmu se věnovala i další dobová periodika jako například *Amatérská kinematografie* (1936–1941), *Film a diapositiv ve školní a osvětové praxi* (1923–1940), *Československá kinematografie* (1938) nebo *Československá amatérská kinematografie* (1939–1942).

Z dosud uvedených aktivit je patrné, že Jaroslav Novotný sehrál ve třicátých letech mimo jiné i klíčovou roli při prosazování filmového média do školního vzdělávání, jež bylo následně schváleno výnosem Ministerstva školství a národní osvěty ze dne 3. listopadu 1936 jako oficiální povolená školní pomůcka ve vyučování.³¹

29 Rozhovory s Jiřím Novotným, 2005–2009. MJVM, f. Pozůstalost Jaroslava Novotného.

30 Jaroslav NOVOTNÝ, *Fotografie a projekce ve školní praxi*, *Objektiv* (příloha časopisu *Tvořivá škola*) 12, 1936, č. 1, s 1–2.

31 Výnos o schválení užívání světelných obrazů a filmů ve školách ze dne 3. 9. 1936 s sebou přinesl opatření, dle kterého bylo možné ve výuce používat pouze školní filmy schválené Ministerstvem školství a národní osvěty. Byl ustanoven Sbor pro školní film, který dohlížel na vhodnost školních filmů po stránce technické, bezpečnostní i didaktické. Film musel

FILMOVÉ ATELIÉRY NA KUDLOVĚ V SYSTÉMU PRODUKCE, DISTRIBUCE A PROPAGACE ŠKOLNÍCH FILMŮ

Shrneme-li poznatky a fakta z vývoje zlínského školního filmu, můžeme je ukotvit do periodizace propojené s Jaroslavem Novotným. Léta 1927–1934 představují založení filmového oddělení firmy Baťa, zájem Masarykovy pokusné školy měšťanské o experimentální výuku se světelnými obrazy a filmy a příchod Jaroslava Novotného do Zlína roku 1932. Pro firmu Baťa se prioritně natáčí filmové reklamy, ale zároveň se ve spolupráci se školou připravují podmínky pro produkci školního filmu. Období let 1934–1936 se nese ve znamení příchodu filmařských osobností — Ladislava Koldy, Elmara Klose a Alexandra Hackenschmieda, díky nimž se filmové oddělení Baťova koncernu zcela profesionalizuje a spolu s Josefem Míčkem, Jaroslavem Novotným a Františkem Pilátem se vytváří základní sestava mimořádně úspěšného zlínského filmového štábu.³² Vrcholné období 1936–1939 je spojeno s nově postaveným filmovým ateliérem na Kudlově pod hlavičkou BAPOZ a prvním školním filmem Jaroslava Novotného *Belgie* (1936), který splňoval představy a nároky vzorového didaktického filmu pro výuku.³³

Do většiny upravovaných filmů vkládal Novotný svůj tvůrčí potenciál. Stríhal, slepoval, doplňoval filmové sekvence grafy, schémata, nákresy, titulky, případně stručnými komentáři, a 35mm formáty převáděl na bezpečný 16mm film. Tato forma výroby školních filmů pokračovala i později, paralelně s vlastní původní výrobou. Adaptace již natočeného materiálu byla finančně, výrobně i časově výhodná. U některých filmů by byla kompletní produkce značně náročná a mnohdy i nereálná. Jaroslav Novotný tímto způsobem vytvořil ve velmi krátkém čase první základní kolekci školních filmů, zahrnující i upravené americké filmy ze třicátých let jako *Argentina*, *Bambus*, *Bavlník*, *Citron*, *Chile*, *Kolumbie*, *Paraguay*, *Uruguay*, *Rýže*, *Vlna*, *Želvy*, německé filmy *Samet*, *Zima v bavorských Alpách*, *Za polárním kruhem*, ale i české vědecké filmy Jindřicha Brichty, Stanislava Práta nebo Vladimíra Úlehly přizpůsobené pro účely školní výuky.³⁴ Zajímavou a cennou zkušeností jak pro Jaroslava Novotného, tak pro spřízněnou brněnskou pobočku Československé společnosti pro vědeckou kinematografii bylo navázání kontaktů a úzké spolupráce se švýcarskou společností Schweizerische Arbeitsgemeinschaft für Unterrichts-Kinematographie (Safn) v roce 1936.³⁵

odpovídat přiměřenosti věku a schopnostem žáků. Dle vyhlášky MŠANO č. j. 135.956-1-37 ze dne 3. 7. 1937 podléhaly aprobačnímu řízení všechny filmy. Týkalo se to nových českých i zahraničních filmů, ale i filmů natočených před rokem 1937. S kulturními filmy bylo možné ve výuce pracovat pouze do konce roku 1938.

32 J. STEJSKAL, *Zlínská filmová výroba*, s. 51.

33 E. KLOS, *Kronika kudlovské stodoly*. Taktéž osobní rozhovory autorky tohoto textu s Jiřím Novotným (synem Jaroslava Novotného) v letech 2005–2009.

34 SOkA Zlín — Klečůvka, f. Sšk Masarykovy pokusné měšťanské školy Zlín, inv. č. 449-1, *Kronika Masarykovy pokusné měšťanské školy Zlín 1929–1939*.

35 Antonín VOTAVA, *Švýcarské školní filmy*, *Objektiv* (příloha časopisu *Tvořivá škola*) 12, 1936, č. 1, s. 3.

Profesní výzvou pro režiséra Jaroslava Novotného, kameramana Alexandra Hackenschmieda a fotografa Jana Lukase byla v roce 1937 nabídka Alice Masarykové k natočení filmu o T. G. Masarykovi. Pod hlavičkou Dorostu Československého Červeného kříže a ve spolupráci se zlínskými ateliéry byly natočeny záběry z oslav Masarykových posledních narozenin. Stříhovou úpravou vznikly variace dokumentů o Tomáši G. Masarykovi: *Činnosti T. G. Masaryka za světové války*, *Činnosti T. G. Masaryka po válce*, *Poslední léto TGM* a *Poslední cesta TGM*.³⁶ Vybrané záběry pak Novotný přizpůsobil také do sestřihů pro školní účely. Navázání spolupráce s brněnskou organizací Dorostu Československého Červeného kříže se promítlo i do realizace následných několika děl již zmiňovaného školního žurnálu *Okénko do světa* i pro propagační žurnál *Okno do světa* Baťovy firmy.³⁷

Důležitým faktorem pro fungování zlínských ateliérů byla podpora a respekt ze strany Jana Antonína Bati k osobním tvůrčím zájmům jednotlivých osobností filmového štábu, které pro něj pracovaly. Jeho otevřenost a velkorysost se mu očividně vracela zpět v originálních a vysoce kvalitních reklamních a propagačních filmech s osobnostním puncem všech aktérů filmového ateliéru.

DIDAKTIKA A VZDĚLÁVÁNÍ ŠKOLNÍM FILMEM VE ZLÍNĚ

Pojem školní film zde uvádím v kontextuálním vztahu s přímou výukou a výchovou ve škole. Určujícím faktorem je povaha filmu v roli učební pomůcky, která vyvolává a formuje podvědomé reakce žáků. Přínos vizuálního účinku v souvislosti se zážitkem je v pedagogické praxi zásadní. Kvalitní vzdělávací film má schopnost udržet maximální míru pozornosti díky atraktivitě obrazu. Disponuje barvou, rytmem, zvukem a pohybem. Zasloučuje si zákonitost zemských úkazů, demonstruje principy fungování jevů, vstupuje do historie a života zvířat, rostlin i lidí. Pomocí filmu jsme schopni překonávat čas a prostor, je zde prostor pro zastavení, zhodnocení, detailní pozorování či analyzování.

Pro výuku ve školní třídě doporučoval Jaroslav Novotný film standardizovaného 16mm formátu s délkou do 120 metrů, představující cca 14 minut hracího času.³⁸ Film je možné promítat během vyučovací hodiny vcelku, většinou však nabádal k rozčlenění a uvádění po částech v kombinaci s komentářem či doplněním učiva. Ten by však měl být jen doplňkem — doovsvětlením případných souvislostí — a po projekci by měla následovat diskuze k filmu a ověření pochopení. Doporučovány byly minimálně dvě projekce.

Zkušenosti Jaroslava Novotného potvrzují, že film má své místo ve výuce na všech stupních vzdělávání. Klade ale i větší nároky na přípravu pedagoga, protože film nenahrazuje učitele ani učebnici, ale měl by efektivně doplňovat, prohlubovat,

36 Jaroslav NOVOTNÝ, *President Osvoboditel o zrakové výchově a filmu*, Objektív (příloha časopisu Tvořivá škola) 13, 1937–1938, č. 1, s. 14–20.

37 J. STEJSKAL, *Zlínská filmová výroba*, s. 57.

38 Jaroslav NOVOTNÝ, *Metodika vyučování filmem*, Objektív (příloha časopisu Tvořivá škola) 12, 1936, č. 4–5, s. 25–26.

a především fixovat poznatky. Vyžaduje aktivní podíl v dramaturgické rovině, ve vyváženosti výkladu a výběru filmového obrazu, aby motivoval žáky k aktivnímu přístupu.³⁹ Ideální školní film by měl „přibližovat vzdálené, zhušťovat děje příliš rozvleklé, soustředit děje rozptýlené, zpomalovat děje rychlé (let ptáka, chod stroje) a zrychlovat děje pomalé (vzrůst, vývoj)“.⁴⁰

Jako modelový příklad uveďme zmiňovaný Novotného první školní snímek *Belgie* (1936). Byl určen pro výuku na střední (měšťanské) škole a propojoval vlastní filmové záběry Jaroslava Novotného se sestříhanými pasážemi z belgických dokumentárních filmů. Novotný zde při stříhu aplikoval komparativní metody, ke kterým využíval pohyblivých grafů a jednoduchých nákresů. Ty mají ve filmu didaktickou funkci — například při názorném srovnání vyjádření hustoty, počtu a sociální struktury obyvatel, poměru délek železnic u nás a v Belgii a podobně. Novotný zde dynamicky pracuje s celkovým pohledem na téma, přibližuje polodetailem a stvrzuje detailem obrazu. Využívá makroskopie i mikroskopie v tempu a rytmu dle předpokládaného doprovodného výkladu učitele. Film *Belgie* je považován za ukázkový zlínský film, odpovídající představám školního filmu jako učební pomůcky.⁴¹

Kategorie školního filmu v sobě zahrnuje také filmy doplňkové a výchovné, kterých se využívalo spíše pro shrnutí, opakování, doplnění či rozšíření učiva. Z dobové zlínské produkce můžeme uvést například původní reportážní a cestopisný materiál natočený Alexandrem Hackenschmiedem při Baťově cestě do Indie a na Cejlon v roce 1936.⁴² Novotný později tyto filmové Hackenschmiedovy materiály využil pro svou trilogii školního filmu. Jako školní filmy byly ve stříhové úpravě Jaroslava Novotného uvedeny snímky *Indické obrázky I* (1940) a *Indické obrázky II* (1940). Sleduje v nich chrámy, město Haidarábád, městský ruch, místní zvyky, rozdíly společenských vrstev obyvatel, indické řemeslo i vzdálenou exotickou přírodní scénérii. Druhá část filmu je zaměřena na duchovní stránku Indie. Představuje poutní město Benáres (Váránasí), chrámy, posvátnou řeku Gangu nebo cesty poutníků. Třetí ze série upravených filmů *Ceylon* (1940) vykresluje sugestivní scény palmového háje, pěstování rýže, sklizeň a zpracování obilí, gumovníkový háj nebo pracovní nasazení slonů.

Školní a vzdělávací filmy, které vznikly ve zlínské produkci, je nutné vnímat jako filmové žánrové specifikum, těžící ze schopnosti aplikovat do vlastního vývoje školního filmu otevřený přístup ostatních vědních i technických oborů. Nacházíme zde propojení praxe i potřeb pro uvádění vzdělávacích filmů, vytvářejících stra-

39 TÝŽ, *Jak učit a vychovávat filmem*, Objektív (příloha časopisu Tvořivá škola) 4, 1940, č. 1, s. 25; č. 2, s. 41; č. 4–5, s. 52; č. 6, s. 70–71.

40 Viz Filmový odbor školního filmu pokusné měšťanské školy ve Zlíně, *Půjčovatelům našich školních filmů*, Objektív (příloha časopisu Tvořivá škola) 12, 1936, č. 4–5, s. 33.

41 Jaroslav NOVOTNÝ, *Čísla oživená filmem*, Objektív (příloha časopisu Tvořivá škola) 12, 1936–1937, č. 1, s. 4.

42 Původně se jednalo o obchodní cestu Jana Antonína Bati kolem světa na přelomu let 1936/1937, ke které byl Alexander Hackenschmied přizván jako filmový dokumentarista. Během cesty do Indie se Hackenschmied od J. A. Bati odpojil a po tři měsíce sám natáčel v Indii a na Cejlonu. J. STEJSKAL, *Zlínská filmová výroba*, s. 63.

tegickou zónu pro rozehrání a formování četných důležitých procesů předvádění i aktivní konzumpce v „rozhraní mezi racionalizací a kontingencí“.⁴³ To umožňuje nastavit periferní diskurzy o povaze zlínských školních filmů, odrážející všudypřítomnost tehdejší strategie firmy Baťa. Ředitel zlínské Masarykovy pokusné školy měšťanské Stanislav Vrána v souvislosti s prosazováním filmu jako názorné učební pomůcky stavěl na Komenského didaktice a sám definoval specifikum vzdělávání jako propojený řetězec v linii „situace — probuzení pozornosti — probuzení zájmu — uvědomění si jsem — selektivní schopnosti při vnímání — pochopení — zpracování smyslové zkušenosti rozumem — opakování poznatku — paměť — využití a aplikace“,⁴⁴ s cílem „přiblížit vzdálené, soustředit rozptýlené a ukázat lidským okem neviditelné“.⁴⁵

* * *

Jakkoli zlínský experiment se školním filmem rezonoval při utváření funkčního modelu školního filmu a jeho prosazování jako učební pomůcky, sám Novotný přiznával limity své vlastní práce. Už v letech 1936–1937, kdy byl zřejmý potenciál velkého zájmu o výuku filmem, začal sám apelovat na pozastavení experimentování ve větším měřítku. Novotného filmy vznikaly ve specifických industriálních podmínkách. Na pozadí Baťova zájmu o propagaci a obchod je však patrná rovina druhotné účelovosti, odrážející gesto úspěšného podnikatele skrze užitou hodnotu, promítnutou do vzdělání, kultury a umění. Novotný upozorňoval na specifika rozdílnosti mezi modelovým, plně profesionálním výzkumem v nastavených mantinelech a nekonceptním plošným zavedením do škol bez systematické odborné přípravy pedagogů. Přesto úsilí Jaroslava Novotného představuje pro školní kinematografii významný přínos, především v počáteční fázi prosazování filmu do škol, a důslednou didaktickou souvazeňnost filmového obrazu se školní výukou.

RÉSUMÉ:

The study deals with the beginnings of school film in Zlín as it relates to its pioneer Jaroslav Novotný with the film studios of the Baťa Group and the Masaryk Experimental Burgher School. The completely specific conditions and facilities in the years from 1932 to 1939 enabled the realization of a more intimate but nevertheless generous and unique project of an ideal model of a school film for teaching, applicable to a wide range of school subjects. Jaroslav Novotný (pedagogue, photographer, director, cinematographer, producer, and distributor in one person) and his obsession with film and its didactic ability reveals the system and confirms the importance of the complexity of using quality film media in school instruction. The historical background involves interwar school reform in Zlín, the founding of the Masaryk Experimental Burgher School, the Baťa Group film studio within the operational and prosperous Zlín cultural and social space-time under the influence of Tomáš Baťa (1876–1932) and Jan

43 Vinzenz HEDIGER, *Průmyslová produkce jako mediální praxe*, *Iluminace* 16, 2004, č. 4 (56), s. 25–37.

44 Stanislav VRÁNA, *Hledisko celistvosti v učebním procesu*, *Tvořivá škola* 12, 1936, č. 1, s. 25–29.

45 J. NOVOTNÝ, *Idea*, s. 17–19.

Antonín Baťa (1898–1965). This study deals with social, normative, and structural influences on the production of educational films in Zlín. In this context, it uses the model of school film and its application to schools as a platform for interdisciplinary values of the didactic nature of the film image in school instruction and in the whirlpool of contemporary media and technological acceleration.

Mgr. Pavlína Vogelová je kurátorkou fotografie a filmu v Historickém muzeu Národního muzea a doktorandkou na Katedře teorie a dějin umění Vysoké školy uměleckoprůmyslové v Praze. Zaměřuje se na intermediální přesahy dokumentu a experimentální tvorby fotografie a filmu ve vztahu k historii, vědě, umění a vzdělávání (pavlina.vogelova@nm.cz).